

**FƏLSƏFƏ, SOSİOLOGİYA VƏ PSIXOLOGİYA ELMLƏRİ**

UOT:1(091).

**İNDİVİDUALİZM VƏ İNSAN HƏYATININ MƏNASI ANLAYIŞININ  
FƏLSƏFİ TƏHLİLİ****Xəlilov Ruslan Niyaz oğlu****Xəzər Universiteti**[ruslan.khalilov@khazar.org](mailto:ruslan.khalilov@khazar.org)

**Xülasə:** Fəlsəfi fikir tarixində əhəmiyyətini itirməyən və daima müzakirə olunan önəmli məsələlərdən biri də insan və onun mahiyyəti məsələsidir. Bu məsələ müasir dövrdə də ön planda göstərilərək aktual bir problem kimi araşdırılır. İnsan fenomeninin özünəməxsusluğu, unikallığı ona elmlər sistemində xüsusi və sistemli yanaşmağı tələb edir. Humanitar elmlər sistemində insan, fərd anlayışının öyrənilməsi aspektləri kifayət qədər zəngin və çoxşaxəlidir, belə ki, həmin elmlərdə insan sosial sistemlərin əsas komponenti, onların elementar və universal daşıyıcısı, cəmiyyətin başlıca məhsuldar qüvvəsi, tarixi prosesin subyekti, tərbiyə predmeti və s. kimi araşdırılır. İnsanın öyrənilməsi meyarları yalnız humanitar elmlərdə deyil, həmçinin təbiət elmləri sahəsində də zəngindir. Təbiətinşünaslığın müxtəlif sahələrində insan bioloji təkamülün məhsulu, orqanizm, spesifik genetik proqrama və müəyyən dəyişmələr diapazonuna malik təbii fərd kimi tədqiq olunur.

**Açar sözlər:** İnsan və fərd anlayışı, individualizm, həyatın mənası

**Ключевые слова:** концепция человека и личности, индивидуализм, философский анализ

**Keywords:** Concept of human and individual, individualism, philosophical meaning of life

**Giriş.** İnsanın cəmiyyət ilə əlaqələri, bu prosesdə onun öz fərdiliyini və şəxsi avtonomluğunu saxlaması “individlilik” anlayışında ifadə olunur. Individualizm problemi fəlsəfi fikirdə həmişə diqqəti cəlb edən məsələlərdən olmuşdur. O, insanın cəmiyyət ilə münasibətlərində öz xüsusiyyətlərini, özgünlüyünü və təkrar olunmazlığını qoruyub saxlaması deməkdir. İndividlilik və ya fərdliyi müəyyən etmək mühüm əhəmiyyətə malikdir. Əslində bu konkret bir şəxsə məxsus göstəricilərdən çıxış etməklə, onu bütöv və hərtərəfli öyrənməkdir. Qeyd olunan vəzifəni həyata keçirmək o qədər də asan deyildir. Məlum olduğu kimi, hər bir ayrıca insanda ümumi növ xassələri ilə yanaşı təkrarolunmaz, unikal əlamətlərin də mövcudluğu hər şeydən əvvəl təbiətin məhsuludur. Belə ki, onun orqanizminin bioloji cəhətdən təkrarolunmaz olması genotip vasitəsilə əvvəlcədən qəti surətdə proqramlaşdırılır. Bu proqram ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklərdən asılı olmayaraq sabit qalır. Lakin fərdliyin qorunması təkcə təbiətin tələbi deyildir. Eynilə də cəmiyyətin normal fəaliyyət və inkişafı üçün onun hər bir üzvünün müəyyən qədər özünəməxsusluğu lazımdır. Məhz cəmiyyət üzvlərinin rəngarəngliyi, burada aydın ifadə olunmuş fərdliyətlərin mövcudluğu hər bir ictimai quruluşun, onun mədəniyyətinin həqiqi zənginliyini təmin edir. Buna görə də, insanların fərdi özünəməxsusluğuna malik olması sosial inkişafın qanunauyğunluğu kimi qəbul edilməlidir. Deməli, cəmiyyət bir tərəfdən insanların müəyyən unifikasiyasını (peşə, təhsil və fəaliyyət göstəricilərinə görə) tələb edir. Digər tərəfdən isə o insanların hər birinə xas olan fərdi xüsusiyyətləri inkişaf etdirmədən yaşaya bilməz. Bu mənada fərdlik insanın mövcudluğunun ictimai üsulu kimi çıxış edir. Bütün fərdlər bir-biri ilə oxşardır, lakin onlar həm də fərqlidir (2,s.157).

Özünə və onu əhatə edən dünyaya həmişə şüurlu yanaşmağı arzulayan və buna görə də

yaşadığı həyatın mənasını arayan insan qarşısına bəşəri yönümlü bir sıra suallar qoyur: insan kimdir? O, nə üçün və nəyin nəminə yaşayır? İnsan həyatının mənası varmı? Əgər varsa, o məhz nədən ibarətdir? Həyatın mənası abstrakt məzmunla malikdir, yoxsa o, konkret səciyyə daşımaqla insanın unikal xarakteristikası kimi çıxış edir? Müxtəlif fəlsəfi təlimlər bu sualların cavablarını müxtəlif cür qiymətləndirmiş, bəzi təlimlər isə, hətta, həyatın mənasının olması fikrini qətiyyətlə rədd etmişlər.

**İndividualizm və həyatın mənası anlayışı.** İndividualizm anlayışından bəhs edərkən ilk növbədə qeyd etməliyik ki, insan eynən təkrarı mümkün olmayan bir fərdiyyətdir. Belə ki, eyni psixoloji xüsusiyyətlərə malik olan iki insana rast gəlmək mümkün deyildir. Deməli, fərd dedikdə biz birinci növbədə konkret olaraq canlı insanı nəzərdə tuturuq və bu ümumi xarakter daşıyır. Onun özünəməxsusluğu və ya individuallığı, zəif və qüvvətli, mənfi və müsbət cəhətləri isə cəmiyyətin həyatında fəal iştirak etmək yolu ilə əldə edilir. Cəmiyyət həyatına qoşulan insan həmçinin özünün şəxsiyyətini, insanlıq ləyaqətini, daxili “Mən”ini dərk etməyə başlayır. Bununla yanaşı o, öz həyatının mənasını da dərk etməyə başlayır. Buna görə də həyatın mənasının qoyulduğu yalnız o zaman konkret məna kəsb edir ki, insan özünün “Mən”ini, öz şəxsi ləyaqətini dərk edərək həyatın obyektiv əhəmiyyəti məsələsi üzərində düşünməyə başlayır (3, s.34). Fəlsəfədə geniş anlamda bu məsələyə yanaşdıqda həyatın mənası və məqsədi məsələsində materializmin nümayəndələri diqqəti həmişə obyektiv gerçəkliyə, insanların real həyat fəaliyyətinə, idealist və dini istiqamətin nümayəndələri isə allaha, əqlə, ruha, ideyalara və s. yönəlmişlər.

“Həyatın mənası nədir?” sualının başa düşülməsinə və onun həllinə filosoflar tarixən iki müxtəlif mövqedən yanaşmışlar: birincisi, ayrıca insanın, fərdin, şəxsiyyətin həyatının mənası baxımından və ikincisi, bütövlükdə insan növünün, bəşəriyyətin həyatının mənası baxımından.

Birinci mənada həyatın mənası-fərdin mənəvi həyatının unikal elementi kimi, ictimai dəyərlər sistemindən asılı olmayaraq onun özü üçün formalaşdırdığı keyfiyyət kimi başa düşülmüşdür. Həyatın mənası-insanın dərk edib, öz həyat məqsədinə tabe etdirdiyi, həyatı idealları nəminə irəli sürdüyü və həyata keçirdiyi dəyərlərdir. O, funksional səciyyə daşımaqla “sadəcə olaraq yaşayanlar üçün deyil”, hər hansı ali məqsəd nəminə yaşayanlar üçündür. Hər bir fərd həyatın mənasını özünün şəxsi mülahizələri, emosional və intellektual təcrübəsi sayəsində tərtib etdiyi iyerarxiya sxemi əsasında açıqlayır.

**Həyatın mənası probleminə müxtəlif yanaşmalar.** Bəs müxtəlif cərəyanlar və onun nümayəndələrində bu problemə necə toxunulub? Elmi yaradıcılığında həyatın mənası məsələsi önəmli yer tutan fransız ekzistensialisti A.Kamyunun (1913-1970) mövqeyinə nəzər salaq: “Sizif haqqında mif” əsərində həyatın mənası məsələsini paradoksalcasına həll edən A.Kamyu təsdiq edir ki, dünya öz mahiyyətinə görə cəfəngiyat olduğundan, onun həyatın mənasına inamı da cəfəng səciyyə daşıyır. Bununla belə o, həyatın mənasını inkar etməyərək onun insanın cəfəngiyata qarşı qaldırdığı qiyamda görür. Kamyu cəfəng saydığı dünyada həyatın nə olması sualına cavab olaraq yazırdı: “Gələcəyə etinasızlıq və verilmişlərin hamısının mənimsənilməsindən başqa heç bir şey. Həyatın mənasına inam insandan dəyərlər şkalası, seçmə, üstünlükvermə tələb edir. Tərifə görə cəfəngiyata inam bizə tamamilə əks olan bir şey öyrədir. Öz həyatını, qiyamını, azadlığını yaşamaq tam şəkildə yaşamaq deməkdir. Həyata qiyməti bu qiyam verir”. [9, səh.91]

A.Kamyunun qənaətinə görə insanın yeganə məqsədi onun özüdür. O, yazırdı: “Mənim üçün heç bir fərqi yoxdur ki, bu həyat bayağıdır, ya iyrənc, gözəldir, ya təsadüfə layiq. Burada izlənen başlıca məqsəd-mühüm olan hər bir şeyi əldə etməkdir”. [9, səh.92]. Qeyd edək ki, A.Kamyunun mövqeyi digər ekzistensialist filosoflar üçün də səciyyəvi olmuşdur.

Ekzistensializmin “Mövcudluq mahiyyətdən əvvəldir” tezi insan mövcudluğunun

mənasızlığı ilə bilavasitə bağlıdır, belə ki, bu baxış sisteminə görə insan yalnız ölüm ayağında həyatın mənası haqqında nə isə deyə bilər. Digər bir fransız ekzistensialist filosofu Sartr fəlsəfəsinin əsas tezislərindən olan “İnsan heç nədir” müddəası da yuxarıda deyilən fikri təsdiq edə bilər. Onlar insan mövcudluğunun vəzifəsini, onun həyatının mənasını və məqsədini insanın öz həyatını necə yaşaması, şəxsiyyətin qiyamı, mübarizəsi, yaradıcılığı, özünün reallaşdırılması uğrunda apardıqları səylərlə bağlayırlar. Əlbəttə, dialektik-materialist mövqedən ekzistensialistlərin bu və ya digər müddəaları ətrafında istənilən qədər mübahisə aparmaq olar, ancaq belə bir fikirlə razılaşmamaq olmaz ki, həyatın mənası üzərində düşünən hər bir şəxs üçün o, yalnız individual səciyyə daşıyır. Buna görə də həyatın mənasının ekzistensialistcəsinə anlaşılması onun insanlara kimsə tərəfindən “birdəfəlik verilməsi” haqqında həqiqətlər və mənalər dünyasına zidd gəlir. S.L.Frank bu münasibətlə yazır ki, biz indi görürük ki, bu xilaskarlar keçmişin yaratdığı şəra, ümumiyyətlə bütün empirik şərtlərə özlərinin kor-koranə nifrətlərini sonsuz dərəcədə artırıdıkları kimi özlərinin məxsusi əqli və mənəvi qüvvələrinə olan kor-koranə iftixar hissini də hədsiz dərəcədə artırmışlar (6,s.232).

Fərdin öz individuallığını, həyatının məqsəd və mənasını dərk etməsi mürəkkəb, ziddiyyətli və uzunsürən prosesdir. Tədqiqatlar göstərir ki, insanların heç də hamısı həyatın mənasını dərk etmir. Bu baxımdan şəxsiyyətin öz həyatının mənasının dərk etməsi özünün ölçüləri və miqyası etibarilə onun mənəvi aləminin inkişaf göstəricisidir. Həyatın mənasının dərk olunması insanın öz həyatının mənasına çevirdiyi dəyərlərin, ideyaların mənimsənilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə apardığı fasiləsiz işdir.

Həyatın mənasının dərkinin tarixən birinci forması dini təsəvvürlər olsa da, sonralar bu təsəvvürlər daha çox fəlsəfi təsəvvürlər kimi irəli sürülmüşdür. İnsan həyatının abstrakt və ümumi mənasının axtarışlarına daha çox inam nümayiş etdirən dini fəlsəfə həyatın mənasını insanın dini başlanğıca etiqadı ilə bağlayır. Rus dini fəlsəfəsinin tanınmış nümayəndələrindən olan V.S.Solovyov bu münasibətlə yazırdı: “Aydın məsələdir ki, həyatın mənası insan nəslinin saysız hesabsız nümayəndələrinin ixtiyarı və dəyişkən tələbləri ilə üst-üstə düşə bilməz” (10,s.185).

Silsilə suallar aydın göstərir ki, həyatın mənası məsələsini nəzəri cəhətdən əsaslandırmaq mümkün deyil. Bundan əlavə həyatın mənası məsələsinin həlli Sokratın “özün-özünü dərk et” tezisindən reallaşdırılmasını da tələb edir. Bu da cavabı açıq qalası məsələlərdəndir. Bu sualın mütləq cavabının axtarılması əslində mövcudluğu tükənməz olan həyatı prinsip etibarilə tükəndirmək deməkdir. Digər tərəfdən, burada Nitschenin məşhur bir kəlamını: “öz-özünü dərk etmiş adam - özünün cəlladıdır” müddəasını da xatırlamaq yerinə düşərdi (12,s.86).

Böyük yunan filosofu Epikur təsdiq edirdi ki, “ölüm insan üçün heç də dəhşətli deyil, çünki biz mövcud olduğumuz müddətdə ölüm hələlik yoxdur. O gəldikdə isə biz artıq olmayacağıq”. Bu baxımdan L.N.Tolstoyun “ölümündən qorxursunuzmu?” sualına cavabı çox ibrətamizdir: “insan həyatı – şüurdur, nə qədər ki, mənim şüurum var, mən ölməyəcəyəm, şüurum olmadıqda isə mənim üçün artıq heç nəyin əhəmiyyəti olmayacaqdır” (14,s.61).

Bütün yuxarıda deyilənlər belə nəticə çıxarmağa əsas verir ki, həyatın mənası və məqsədi məsələsinə mütləq inkarı mövqedən yanaşmaq və onu cəfəngiyyət adlandırmaq olmaz. Ayrıca bir şəxsiyyətin həyatına tətbiq edildikdə bu məsələnin real mənası və əhəmiyyəti, əlbəttə, böyükdür. Bundan əlavə, əgər hər bir adam özü bu suala cavab axtarmasaydı, o halda insanın özünün mövcudluğu da mənasız bir şeyə çevrilərdi. Nitschenin aşağıdakı sözlərinin dərin mənası və müdrikliyi insanın öz həyatının məqsədinə olan inamın əhəmiyyətindən xəbər verir: “Nə üçün yaşadığını bilən adam hər cür çətinliyə tab gətirə bilər” (12,s.86).

İnsan həyatının mütləq deyil, ancaq real mənası nəzərdə tutularsa, ümumi planda deyə

bilərik ki, həyatın mənası insanın nəzərdə tutduğu müəyyən məqsədin inkişaf etdirilməsindən, onun hərtərəfli təkmilləşdirilməsindən ibarətdir. İ.Kantın yazdığı kimi insanın mövcudluğu “bütün təbiəti özünə tabe etdirə biləcək ali məqsəddən ibarətdir.” İnsan öz mahiyyəti etibarlı ilə ictimai varlıq olduğundan onun həyatının məqsədi də yalnız insan və cəmiyyətin mənafeələrinin və məqsədlərinin kəsişdiyi yerdə axtarılmalıdır” (6,s.212).

**Nəticə.** İnsan digər canlı varlıqlardan, hər şeydən əvvəl bununla fərqlənir ki, bütün individuallığı boyunca özünün tarixi həyat məqsədlərinə heç bir zaman çata bilmir və bu mənada o, öz-özünü reallaşdırma bilməyən adekvat varlıq olaraq qalır. Marksın təbircə desək, “həyatın özü üçün vasitə olduğu situasiyalar insanı heç cür təmin etmir” (11,s.73). Buna görə də hər bir insanın həyatı məqsədi və vəzifəsi özünün bütün qabiliyyətlərini hərtərəfli inkişaf etdirməkdən, bəşəriyyətin mədəniyyətinə, tarixinə və cəmiyyətin tərəqqisinə özünün şəxsi töhfəsini verməkdən ibarətdir. Bu qeyd olunanlar həm də onun bir fərd olaraq həyata məna anlayışı yaratmağına xidmət edə bilər.

### **Ədəbiyyat**

1. Abbasova Q., Hacıyev Z. Sosial fəlsəfə. Bakı: Ayna mətbuat evi, 2001, 505s.
2. Bayramov Ə.S. Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri. Bakı: Azərnəşr, 1981, 190s.
3. Cəmiyyət keçid dövründə. Sosioloji və sosial-psixoloji aspektlər. Bakı: Elm, 2004, 222s
4. Əhmədli C.T. Cəmiyyət-siyasət-ideologiya. Siyasi biliklərin əsasları. Bakı: “İnam” plüralizm mərkəzi, 1997, 538s
5. Tağıyev Ə. İnsan və siyasət. Bakı: MBM, 2005, 187 s.
6. Bochenski L.M. Felsefə düşüncənin yolları. Ankara: Kəlbəci yayım evi, 1994, 304s.
7. Hüsserl F. Avropa insanlığının krizi və felsefə. İstanbul: AFA yayınları, 1995, 95s.
8. Ахизер А.С. Философские основы социокультурной теории, Вопросы философии, 2000,45с.
9. Ануфриев Е.А. социальный роль и активность личности. Москва: Политиздат, 1982,152с.
10. Афанасьев В.Г. Системность и общество. Москва: Политиздат,1980,367с.
11. Баллер Э.А. Коммунизм. Культура. Человек. Москва: Политиздат, 1984, 272с.
12. Бердяев Н.А. Мое самопознание. Свердловск: 1990,334с.
13. Коган Л.Н. Социология культуры. Екатеринбург: 1992, 287с.
14. Кон И.С. Социология личности. Москва: Мысль, 1977, 367с.

### **ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ ИНДИВИДУАЛИЗМА И СМЫСЛА ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА**

*Халилов Руслан Нияз оглу*

#### **Резюме**

Одной из важнейших и продолжающих вызывать широкие дискуссии проблем в истории философской мысли является вопрос о природе и сущности человека. Эта проблема по-прежнему остается в центре внимания современного дискурса как актуальная и востребованная область научного исследования. Уникальность и самобытность человеческого феномена предполагают необходимость особого, систематического подхода в рамках научного анализа. В системе гуманитарных наук изучение человеческой идентичности и концепции личности обладает особой содержательностью и многогранностью, поскольку человек рассматривается в качестве ключевого элемента социальных структур, их универсального носителя, основной

производительной силы общества, субъекта исторического процесса и объекта воспитания, а также в иных значимых аспектах. Критерии исследования человеческой природы выходят за рамки гуманитарных наук, охватывая также естественнонаучные дисциплины. В различных направлениях естествознания человек предстает как продукт биологической эволюции, организм с уникальным генетическим кодом, природный индивид, обладающий определённым диапазоном адаптивных возможностей.

## **PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF INDIVIDUALISM AND THE MEANING OF HUMAN LIFE**

*Khalilov Ruslan Niyaz*

### *Summary*

One of the enduring and widely debated issues in the history of philosophical thought is the question of human nature and essence. This issue remains at the forefront of contemporary discourse as a pressing and actively researched topic. The uniqueness and distinctiveness of the human phenomenon necessitate a specialized and systematic approach within the framework of scientific inquiry. Within the humanities, the study of human identity and the concept of the individual are particularly rich and multifaceted, as humans are analyzed as the primary component of social systems, their elemental and universal carriers, the fundamental productive force of society, the subject of historical processes, and the object of education, among other roles. The criteria for examining humanity extend not only within the humanities but also across the natural sciences. In various fields of natural science, the human being is analyzed as a product of biological evolution, an organism with a unique genetic program, and a natural individual with a specific range of adaptability.

*Rəyçi: dosent Cavid Bağırzadə*

*Sosial fənlər kafedrasının 22 oktyabr 2024-cü il tarixli iclasının 02 sayılı protokolu*

*Daxil olma tarixi: 24 oktyabr 2024-cü il*